

GEORGES NIVAT

Egyre távolabb Moszkvától

Mint minden francia szlavista, én is öntudatlanul „imperialista” voltam, azaz nem fogtam fel, milyen jelentősége van az ukrán kultúrának és nyelvnek. A Sorbonne felajánlotta nekünk a lengyelt, a szerb-horvátot, a csehet, a bolgárt. Az ukrán nem volt benne a választékban. Tanárommal, Pierre Pascallal beszélgetve tudtam csak meg, hogy a boulevard Saint-Germainen van egy Saint-Vladimir-le-Grand templom, amely az ukrán kultúra otthona; ő olykor eljárt oda. Később felfedeztem, hogy a Harvardon lehet folytatni ukrán tanulmányokat, és ma megpróbálom behozni a lemaradásomat. Franciaul természetesen nincs modern és megbízható könyv Ukrajna történelméről, kultúrájáról, nincs antológia a költészetéről. Ez az egyik oka annak, miért nehéz megérteni a mai helyzetet. Túl keveset tudunk.

Miért nehéz megérteni a mai helyzetet

Ukrájnt (a vezető történészek szerint a „végeken”, de némelyek szerint ebben áll „a szépsége”) a Sztálin és Hitler-féle megállapodás egyesítette politikailag, amely Galiciát leválasztotta Lengyelországról (Lengyelország 1918-ban szerezte meg a területet, a Habsburg birodalom bukása után – és 150 évnyi hiányzás után Európa térképeiről. Az 1945-ös győzelem véglegesítette a határait, azokkal a keleti tartományokkal együtt, amelyek a 17. század óta orosz tartományok voltak (ám ennek ellenére megvoltak bennük a 19. századi ukrán nacionalizmus történelmi gócpontjai, és nyugaton Galciával, Kárpátaljával – Magyarországhoz igen közel –, északon Bukovinával, amely kivált Antonescu marsall Romániájából, délen Besszarábiával, amelyet Romániától vettek el az izraeli lelőhelyek együtt, amely az oroszoknak a törökök felett aratott győzelméről tanúskodik. A Krím, amelyet Nagy Katalin hódított meg 1783-ban, csak 1954-ben került Ukrajnához, nem elsősorban Hruscsov „szeszélye” folytán, hanem ellentételezéséért, mert ukrán kollégája segítette őt a desztalinizáció elleni harcban (az alkalom Ukrajna Oroszországhoz csatlakozásának 300. évfordulója volt). Van itt egy másik, érzelmileg fontos helye az orosz patriotizmusnak: Szevasztopol. Nem az elszenvedett vereség szimbóluma, sokkal inkább a hősiesség ellenállása az 1855-ös francia-angol-török szövetségesek ostromával szemben. Az ellenállást egy kezdő író tette híressé „Szevasztopol” című elbeszélésével, Lev Tolsztojt.

Ezt a Sztálinnak és az 1945-ös győzelemnek köszönhető földrajzi elrendezést az ukránok már jóval korábban követel-

ték, például a földrajztudós, Stepan Rudnickij, akinek 1916-ban jelent meg a könyve németül. Rudnickij említi, de nem számítja Ukrajnához a Krímet, viszont felemlegeti Kubany területét (a kozákokkal), ahol a többség által beszélt nyelv még az ukrán volt, és mintha vissza is követelte volna.

A Szovjetunió bukásával Rudnickij és mások álma megvalósul, Ukrajna leválik Oroszországról és a birodalmáról. Ez az ifjú és régi ország március 18-ig begyűjti közép-európai területeit, ősi közép-pontját – a Dnyeper balpartját és Kijevet, a kozák köztársaság területét a Sziccsel együtt, amelyet Gogol írt le a *Tarasz Bulbában*, a keleti tartományokat és a Krímet.

Ukrajna sokáig két birodalom, két világ határán létezett, amelyet a kultúrával igyekezett egyesíteni. A nyelv? Gogol és Sevcenko sokat vitakoztak erről a leveleikben. Az első az orosz választotta, a második az ukránt. Mind a ketten ukránok voltak. Sevcenko jobbágy volt, 1838-ban egy szentpétervári árverésen szereplő Brjullovo-képnek köszönhetően vásárolták meg és szabadították fel. Sevcenko költő lett, és megalkotta a nagy nemzeti hőskölteményt, *A kobzost*. 1847-ben, a „Cirill és Metód testvériség” nevű titkos társaság más tagjaival együtt letartóztatták. I. Miklós egyszerű katonaként az Urálon túra küldte szolgálatra, és megtiltotta, hogy írjon, rajzoljon vagy fessen. Ukrajnát kettős kultúrája, kétnyelvűsége különösen „európai” nemzeté teszi. A Rada minapi döntése arról, hogy eltörli az orosz mint hivatalos nyelvet, természetesen ostoba hiba volt, és korrigálta is az ideiglenes miniszterelnök, Arszenyij Jacenyuk egy szép orosz nyelvű beszédében, amelyet keleti és déli honfitársaihoz intézett. Hozzáteszem, hogy a független Ukrajnában, amelyet ismerek, sohasem tapasztaltam, hogy ne szólalhatott volna meg vagy publikálhatott volna bárki oroszul. Az ukrán iskolában Gogolt részben az orosz eredetiben, részben ukrán fordításban tanulják. Miroszlav Popovich, a nagyszerű *Histoire de la Culture ukrainienne* szerzője szerint Gogol ukrán novellái ukrán fordításban elveszítik bukolicus sármjukat. Ez sokat elmond Ukrajna nyelvi gazdagságának paradoxonairól.

Gogol az orosz nyelvet választotta, Sevcenko az ukránt

A két nép, a két kultúra különálló és komplementer. És meg kell osztoznia a ragyogó középkori Rusz monarchia örökségén, Kijevvel, a fővárossal, a Szent Szófia székesegyházzal, a kijevi barlangkolostorral,

a keleti szlávok kultúrájának és vallásának bölcsőjével. Az oroszoknak, akik azon panaszkodnak, hogy a „Rusz” bölcsője a mai Ukrajnában van, emlékezetébe lehet idézni, hogy Nagy Károlyé, akit a tankönyveinkben Franciaország megalapítójaként ünnepelnek, Németországban van, Aix-la-Chapelle-ben. A két nemzeti történelmi elbeszélést természetesen újraírták a nemzeti mítoszoknak megfelelően, amelyek rendeltetése elsősorban az, hogy valamiféle folyamatos és képzeletszülte leszármazást biztosítson. Moszkovia például sem magától értetődően, sem egyetlenként nem örököse Kijevnek. De van-e még ennek jelentősége ma? Bizonyos értelemben van, különösen mivel más emlékezetbeli megkülönböztetések megosztják magukat az ukránok is: nyugaton a nacionalista Stepan Banderát tisztelik, aki kíméletlenül harcolt Lengyelországgal, de a szovjetek ellen is, megállapodott a németekkel, mégis a németek tartóztatták le, mert programjában Ukrajna függetlensége is szerepelt – Hitler ezt nem akarta, legalábbis 1944-ig nem, Banderát ekkor engedték szabadon. Emlékhelye igen látogatott, valóban a függetlenség atyjaként tisztelik, míg keleten a fasiszták szövetségének tartják. Fagyjejev, a szovjet író *Ifjú Gárdija* sokáig mítikus könyvnek számított, amely a szovjet ifjúság ellenállását énekelte meg a németek által megszállt Ukrajnában (legalábbis a keleti részen). Majd jött egy vita arról, hogy a könyv tíz hősenek vitézségét leíró tények hitelesek-e. Egy újabb vizsoly, sőt, egymásnak szögesen ellentmondó álláspontok.

Ám a népek ugyanúgy fejlődnek, ahogy az egyes ember. Adam Michnik írta húsz évvel ezelőtt, hogy a lengyelek elvégezték a maguk *mea culpáját* az ukránok iránt, s most az ukránokon a sor, hogy ugyanezt megtegyék az ő „Ukrán felkelő hadseregük” (UPA) kegyetlenkedései miatt. Ez nem akadályozta meg Lengyelországot abban, hogy elsőként ismerje el Ukrajnát, sem Michniket, hogy mindmáig a legtisztánlátóbb ítéletet fogalmazza meg a „Majdan forradalmáról”.

Ukrajna nyugaton a Szergej Paradzsanov *Elfelejtett ősök árnai* című filmjéből ismert huculok földje. Észak-Bukovina fővárosa, Csernyivci, amelyet csak „kis Bécsnek” hívnak, nemrégiben emelt szobrot az utolsó Habsburgnak, a jó Ferenc Józsefnek – micsoda fordulata az emlékezetnek! Keleten, ahol a hatalmas sztyeppe uralkodik, amelyen egykor oly sok hódító átkelt, s ahol Harkovban még mindig ott áll Lenin szobra (ledöntötték viszont Dnyepropetrovskban és Luhanszkban), részben még mindig a Szovjetunióban vagyunk, a Szovjetunió iparának bölcsőjében, ám ne feledjük, hogy a donyecki medence bányászai vol-

tak az elsők, akik függetlenséget követeltek. Jurij Andruhovics, a nyugati írója Kárpát-Ukrajnát énekelte meg, Szergej Dajan a túlsó végen a teljes elesettség állapotában lévő keleti ipar káoszát. De mind a ketten Ukrajnában írnak, és ugyanannak a generációnak, ugyanannak az Ukrajnának a képviselői.

A mai Oroszország mintha hátat fordítana az európai „közös háznak”

Az új Ukrajna kell hogy segítsen bennünket abban, hogy egy napon felépítsük a Harmadik Európát, az alapító atyák Első, az 1939–45-ös katasztrófában született Európája, és a leomló fal, az egykori népi demokráciák és a balti államok integrálása révén született Második Európa után. Ez a Harmadik a távoli jövőben nem lehet más, mint az első kettő kiterjesztése. És előbb vagy utóbb Oroszország Európája is lesz. Európa társulási szerződéséről Ukrajnával már sokkal korábban meg kellett volna állapodni (24 év mégiscsak elvezett), és Oroszországot meg kellett volna hívni, hogy segítsen definiálni ezt a Harmadik Európát. Ez a perspektíva ma mintha bezárult volna, mégis meg kell őriznünk a fejünkben. Pillanatnyilag abban reménykedhetünk, hogy nemcsak a háborút sikerül elkerülnünk két testvérem között (lehetetlen elhinni), hanem az erőszakos vizsolyt is két Ukrajna közt. Ukrajna ebben a megpróbáltatásban talán elnyeri lelki egységét, és a megbékélés Oroszországgal továbbra is része marad a családi kapcsolatok milliói számára, a kétmillió ukrán számára, aki Oroszországban fog dolgozni, és az egész közös örökségnek.

Tény, hogy mérsárlás történt, hogy az ukrán fiatalokban talán megmarad a harag. Hogy az orosz közvélemény összességében az elnököt követi. A krími népszavazásban önmagában semmi botrányos nem volt, de az bizony elengedhetetlen lett volna, hogy a népszavazást hosszú nyilvános megbeszélés és Kijev egyetértése előzze meg. Nem beszélve arról, hogy az antik Taurisz tatárainak is volt mondandójuk a dologról, több annál, mint hogy egyszerűen a szavazataikat beszámítsák a népszavazás eredményébe, hiszen ők ott a legrégebbi honfoglalók, akik 1944-ben elszenvedtek egy tömeges kitelepítést, és a visszatérésük (mármint a túlélőké) csak 1988-ban történt meg. Ne feledkezzünk meg Szaharov Oroszországról és Grigorenko marsalláról, aki bátran harcolt a tatárok visszatéréseért. „A ti szabadságotokért és a miénkért!”, mondták a lengyel felkelők orosz barátainak az 1830-as megtorlás után. Ezt a jelzőt ma is lehetne alkalmazni, de óvatosan. A mai Oroszország mintha hátat fordítana az európai „közös háznak”, és a „szankciók” kétségkívül növelik a szakadékot. Egy újabb „peresztrojka” kellene várnunk?

Angelizmus volna, ha elképzelnénk egy szabad és ismét fejlődésben lévő Ukrainát, amelynek a későbbiekben szerepe lenne a „Harmadik Európa” kihordásában?

Ukrainá felől nézve (Kijev, Majdan)

Egy héttel azelőtt érkeztem Ukrainába, hogy kiéleződött volna a szembenállás az ideiglenes kijevi kormány és Luhanszk, Donyeck és Szlovjanszk oroszbarát milíciái közt. Már az első napot azzal kezdem, hogy elmentem a Majdanra, vagy inkább a Hrescsatyik körúti részére, ahol a Majdan sátrai a minden forgalom elől lezárt úttesten sorakoznak. A járdákon a kávéházak teraszai nyitva vannak, szinte barátságos nyári hangulatban fogyasztunk. A járdákon lámpák, a sátrakban a pisálókó fények látványa eléggé fantasztikus. Egymás hegyén-hátán hirdetések, adománygyűjtő dobozok, ikonok, primitív stílusú festmények.

Emberek katonai gyakorlóruhában némán őrzik a hatalmas sátrak bejáratát (bennük mintegy harminc ágy, kecskelábú asztalok, kályhák – a februári éjszakákon olykor mínusz 28 fokos a hideg). Csaknem minden barátom eltöltött már itt napokat, éjszakákat. Elena Finberg, aki azért jött, hogy elhozza az adományát, a végén három hétig maradt, hogy gondozza a sebesülteket és a légszűrőket, akiket először a Szakszervezetek Házában helyeztek el, majd a tűzvész után, amely több felkelőnek az életébe került, a Szent Mihály székesegyházban, amelyet tábori kórházzá alakítottak át. Szasko Bilijról számos fénykép van kirakva – március végén ölték meg –, ő a Pravij Sektor, a kemény nacionalista mozgalom hőse, aki fegyveresen segítette a felkelést. A férfiak harminc és negyven közöttiek, a koponyájuk gyakran borotvált, a ruhájuk katonai. Számos sátor fennen hirdeti, hogy az ONU-hoz (tartozik Ukrajna Nacionalista Szövetség, 1929-ben alapították Galíciában). „Halál a megszállóknak!” – és mellette kézírással: „a külsőkre és a belsőkre”. „Ukrainá még nem veszett el” – a jelszót az 1930-as lengyel felkelők himnuszából kölcsönözték. „Vedd ki a pénzedet a bankokból, ne pénzeld Putyint.” „Te is, te öntelt zsamok, meg leszel döntve.” „Itt a mennyi Centuria.” Alatta a kozák „centuriák” nevei sorakoznak. Az Első Kijevi Centuria Jevgenij Konovalec nevét viseli, az 1919–1922-es függetlenségpárti katonai akciók hősiét, akit az NKVD gyilkolt meg 1938-ban Rotterdamban. Itt is, ott is védőpajzsok, amelyeket minden televízióban megmutattak, más áldozatok fotóival, rózsafüzérekkel, gyertyákkal, imádságszövegekkel.

Bemegyek a Majdanon a sátrakba

Bemegyek a sátrakba, és megkérdem azokat, akik szívesen válaszolnak, hogy meddig akarnak maradni. A válaszok

változók. Az egyik Belzebub uralmáról beszél, a másik a nemzeti eszméről, amely fontosabb, mint a demokrácia, megint egy másik arról, hogy vigyázni kell a reformokra. Az egyik férfi, egy asztraháni orosz, tizenegy éve jött Ukrainába, és aktív híve új hazájának. Kapok tőle ajándékba egy könyvet, a legnagyobb ukrán ideológus, Dmitro Doncov írta. Dedikálja is nekem: „A majdanosoktól”. Doncov Szentpéterváron tanult, „Az ukrán Risorgimento költői” című műve, esszéi Európáról és a nagy költő, Sevcsenko „Kobzar”-járól, akit Dantéhoz hasonlított, bizonyos értelemben a nacionalizmus breviáriumi. A jelenlegi köznevelési miniszter, Szerhij Kvit, a Mohila Akadémia egykori rektora könyvet írt Doncovról, akit a szovjet tankönyvekből azzal távolítottak el, hogy „fasiszta” volt. Ma ő az egyik legnagyobb szellemi ihletadó. Folytatom a körutamat, és elolvassom a régebbi feliratokat. „Szükségünk van benzínre, fára, eldobható evőeszközökre, hálósákokra, bátorító szavakra.” Más feliratok vallási jellegűek, ökumenikusak vagy éppen azt közlik: „Művészek, egyesüljétek a mi közös katarzisunkért!”, vagy éppen a bábáskodókra támadnak: „Puhány vagy, vagy hazafi? A puhány oda megy, ahol kényelmet talál, a hazafi oda, ahol szabadságot, a Majdanra!” Egyszóval nehéz megmondani, mi tartja fenn ezt a vegyes táborot az ukrán főváros közepén. Ezt talán a „Vascenturia” sátra fejezi ki a legjobban: „Mi, egyszerű polgárok, akik a 2013–2014-es forradalom mellé álltunk, a rendszer megváltozásának kezdetéig itt maradunk. A korrupció, az igazságtalanság és a passzivitás ellenségei vagyunk!” Mindenesetre nincs semmi katonás ebben a majdani katonai táborban, inkább a lázadásnak valamiféle szabadtéri múzeuma, amely elűzte Janukovicot a hatalomból.

Az Arzenál hatalmas épülete a 18. század elejéről származik, szemközt a csodálatos Lavra barlangkolostorral, a középkori Oroszország legrégebb kolostoregyüttesével. A hadsereg által felszabadított Arzenál múzeum lett és kulturális ünnepek színhelye; ezen az április 7-én nyitják meg itt a „Könyvek Arzenálját”, azaz a hatalmas könyvszalont. Ebben a Piranesi-szerű épületben számtalan kiadó sorakozik fel, számos orosz stand is, kitűnő választékkal. Franciaország a „tiszteletbeli vendég”, és a francia nagykövet tüzi az orosz nyelvű ukrán író, Andrej Kurkov mellé a becsületrendet. Kurkov humoros művei bejárták a világot (35 nyelvre fordították le őket). Van nekik kerekasztal-beszélgések, az egyikem én is részt vettem az „irodalomról és a határokról” – kényes téma napjainkban – a harkovi ukrán íróval, Szerhij Zsadannal, a *Vorosi lovgrád* szerzőjével.

Az esti ünnepeket egy hatalmas teremben rendezik. A külköpi méretű téglaközből épült falak közt didereg az ember az ukrán maestro, Szilvesztrov művének „premierjén”. Letompított kórushangok misztikus váltakozása: felelnek egymásnak, egymásra úsznak és erőteljes csendekben fonódnak össze. Ezen az estén van a premierje annak a kórusműnek is, amelyet Szilvesztrov Tarasz Sevcsenko költeményeire írt. Sevcsenko a nemzeti költő, születésének kétszázadik évfordulóját ünneplik. Szilvesztrov is ír, kicsit úgy, mint az ukrán gondolkodás atyja, a filozófus Szkovoroda tette a 18. században: mezítalás csavargó volt, az egyik patrónustól a másikhoz vándorolt, tarisznyájában a fuvalájával és az oroszul, ukránul vagy latinul írt kézírataival. „A világ üldözöbe vett, de nem ért utol”, mondta a mezítalás filozófus, és szívesen mondja magáról a kijevi zeneszerző is. Szilvesztrov oroszul beszél és ír, de tud ukránul is. Nemrégiben tiltotta meg, tiltakozásul a Krím elcsatolása miatt, hogy műveit előadják a moszkvai zeneakadémián. Ez a kedves és titokzatos ember is „ellenálló” tehát.

A Diplomáciai Akadémián Viktor Nyekraszov írókat ünneplik. Kijevi volt, számtalan orosz költőhöz hasonlóan (Bergyajev, Bulgakov és sokan mások). Ukránul beszélt, az ukrán nacionalisták barátja volt, de oroszul írt. Nemrégiben jelent meg egy esszégyűjtemény róla, amelyben orosz és ukrán nyelvű cikkek váltakoznak. Maga Nyekraszov, úgy emlékszem, nem hiit az ukrán nyelv jövőjében: láthatólag nem volt igaza.

A fotográfus Alekszandr Gljadelov tizenöt éve járja az egykori Szovjetunió eldugott helyeit és éjszakai külvárosait. Bejárta természetesen a Majdant is, de inkább nappal. És valami egészen különös világot hozott ki belőle. A műtermében nagy formátumú nyomatokat mutat nekem, amelyeket három hónap majdani fotóiból készített: romantikus éjszakai felvételek vagy az európai zászlót lobogtató fiatal hősnők (természetesen első alkalommal van részem ilyen látványban). Egy kimerült emberpár, éjszakára egy kapu küszöbén kuporodtak le, egy homályos folyosón fekvő sebesültek, a körüli éjszakában egymás mellett sorakozó katonai csizmák, halomba rakott konzervdobozok, mint valami posztmodern hepeningen, barikádok hóval teli zsákokból emelve, amelyeket betonkeménységűvé változtatott a februári szörnyű hideg. Gljadelov búskomor alkat, ezüstös univerzuma olyan, mint valami éjszakai szvit: itt-ott megszólal benne egy gigászi megafonhang, de az ember csak a megafont tartó kezét látja.

A Majdanna vége, nem maradt más utána, csak régi harcok. Egyik lapja a történelemnek, amelyet majd később

kell tanulmányozni, hogy kiderüljön, honnan jöttek ezek a kiképzett emberek, ki adott parancsot a február 20-i megszállásra, és össze kell gyűjteni a tanúvallomásokat arról a megszállott lelkesedésről is, amely egyetemista fiatalok egész generációját készítette lázadásra: ők nem egyszerűen segítséget nyújtottak, hanem tápláltak, gondoztak, közvetítettek. Hogy miről fognak tanuskodni holnap? A *Duh i Litera* nagy feltárási munkát indított el: felhívást intézett a szemtanúkhöz.

Ukrainai utazásom utolsó állomása Harkov

Ukrainai utazásom utolsó állomása Harkov volt, épp az azt megelőző estén, amikor összecsaptak bizonyos elemek és az ideiglenes kormányhoz hű rendőrség. Előző este még kószáltam a városban, beszélgettem egy maroknyi, igen békés és oroszbarát tüntetővel. Nem, ők nem akarják elhagyni Ukrainát, mondták (valamennyien magukon viselték a Szent György-rend arany és barna színeit), de nem akarnak megvetésként élni, és azt sem akarják, hogy Ukrajna hivatalosan megvédje a „banderistákat” és a többi nacionalistát, akik lepaktáltak a németekkel. Mialatt a Szépművészeti Múzeumban jártam, a portás becsukta a kaput, mert észrevette ezeknek a tüntetőknek egy kisebb csoportját. Kinyitattam a kaput, hogy odamenjek és beszéljek velük; nagyjából harminc ember, meglehetősen idősek, akik arany-fekete színekben vonultak, és nem jelentettek semmiféle veszélyt sem a múzeumra, sem senkire.

Találkozásom este Filolenko professzor doktoranduszával némi képet adott nekem ezekről a fiatal emberekről. Valamennyien orosz nyelvűek voltak, valamennyien szerelmesei az orosz irodalomnak, valamennyien az Ukrainában maradás hívei. Ott volt Borisz Csicsibabin, a költő özvegye is. Csicsibabin nagy klasszikus költő, aki csak oroszul írt, s akivel többször is találkoztam Kijevben, és aki a verseiben a „közös otthon”, Oroszország elvesztését siratja. Csicsibabin már nem él, vajon melyik oldalon állna ma? A tekintélyes moszkvai kiadó, a Nauka épp most jelentette meg Lityerarturnije Pamjatnyiki című sorozatában prózai művei és versei gyűjteményes kötetét. Megindító tanúvallomás arról a testvériségről, amely ma oly kemény megpróbáltatásnak van kitéve. A szovjet ukrán főváros (1919–1934), Harkov orosz nyelvű ukrán költője ma is hatalmas tanú e testvériség mellett. Kijevről, az „aranykapuk” városáról, amelyeket Jaroszlav nagyfejedelem készítettet tíz évszázaddal ezelőtt, arról ír egyik versében; hogy „A fát, a harangjaid testvérisége nélkül mennyivel magányosabb és mennyivel képtelenebb volna – az élet”.

Oroszországból nézve

Moszkva, Kijev után, ragyog az építészeti merészségtől, a sztálini felhőkarcolók (az 1930-as évekbeli Chicago felhőkarcolóit utánozzák) olyanok, mint megannyi jótanuló az átlós irányban meghajlított, meglepő színekkel ékesített épületek mellett, amelyek a folyamatosan növekvő Nagy-Moszkvában virítanak. Épp most csatolták a városhoz Podmoszkovje egy részét. Egy más fölött átvelő autópályák, Peregyelkinót, a költők faluját ma rettenetes betonkockák veszik körül, és a mezőt Borisz Paszternak, a költő háza-múzeuma és a temető között, ahol nyugszik, hatalmas falak övezik, amelyből félbehagyott építkezések romjai állnak ki. A Pátriárka-templom kiterjedése kétszeresére nőtt, szépen ragyog, és a pátriárka lakóhelyeit kétszeres csigavonalba font szögesdrót veszi körül.

De a nagy faház még ma is megvan. A húsvét utáni vasárnap megyek el megnézni, fanatikusan költők kis csoportjával. Mint a temetéseken, folyamatosan verseket szavalnak. Ez az Oroszország, amely szereti és vég nélkül mondja a verseket, nem halt meg. A találkozás a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Egyetemének (MGIMO) első évfolyamos hallgatóival (az egyetem a hasonló nevű minisztérium alá van rendelve) mélyen megérint. A temetőben találkozunk Jelena Paszternakkal, Jevgenyij özvegyével, s ez egyike azoknak a véletleneknek, amelyekben bővelkedik a *Zsivago doktor*. Minthogy nem tudott eljönni a húsvét utáni hét keddjén, amikor a hagyománynak megfelelően virágot visznek a sírokra, ezen a vasárnapon jött el. Utoljára októberben találkoztunk az aveyroni Sylvanés apátságban, a Zamojszki-múzeumban (a lengyel szobrász tiszteletére, az ő felesége adta ki a Paszternak-regényt). És én ott állok egy kis csákánnyal, és szellőrózsákat ültetek.

Megkérdezem az MGIMO diákjait, ismerik-e a tanárukat, Andrej Zubovot, aki dühödten állt ki Putyin Ukrajnapolitikája ellen. Kórusban kiáltják: persze hogy ismerjük! Nagyszerű ember, kimentük az utcára, hogy tiltakozzunk, most vették vissza. Nocsak, megint egy olyan Oroszország, amely nem felel meg a szokásos filippikáknak. Ellenőriztem, való igaz, hogy visszavették, de a szerződését, amely júniusig tart, nem fogják megújítani, ezt bejelentette az egyetem vezetése. Ennek ellenére ezeknek a fiatal embereknek a tiltakozó öröme nagyszerű jel. Azokról az évekről beszélgetünk, amikor találkoztam a költővel, elmegyünk megnézni a szerény dácst, amelyben béreltem egy szobát, együtt elmondjuk az utolsó verseit, az „Augusztust”, a „Kórházban”-t, beszélnek nekik „A vak szépség”-ről. Végző soron Paszternak felvette a nagy század, a 19. disszidens és profétikus orosz irodalmának fátylóját, azét, amely, az ő szóhasználatá-

val, megírta „az orosz szocializmust” mint a saját legnagyobb regényét, a saját legnagyobb utópiáját. A *Zsivago doktor* alakjai szenvedélyesen és titokban gondolkoznak erről a *kalandregényről*, a gyermekeit felhaló Szaturnuszról. Aztán a fáklya átkerült A *Gulag szigetcsoporthoz* írójának kezébe. A Zsivagóban Lara eltűnik az egyik táborban. Szolzsenyicinnel belépünk ennek a tábornak a hétköznapijába, egy kis orosz muzsik társaságában, aki arra hivatott, hogy ő legyen a Vergiliusa ennek a nem emberi színjátéknak. Mit gondolnak erről ma ezek a fiatal emberek? Nem ünneplik a Krím visszafoglalását, de nem is ellenzik. Az ő Oroszországuk ma nem falja fel a saját gyerekeit. Nincs már jövőhite, haladáshite. Vég nélkül ünnepli 1945-ös győzelmét, folyton e körül forog. Nemrégiben azt írta egy újságíró, Andrej Arhangelszkij: „Május 9-e az a különleges nap volt, amely egybeforrasztott engem ezzel az országgal, az összes többi emberrel. És ezért voltam hajlandó rá, hogy elviseljem a hatalom bűzös kipárolgásait, a Szent György-szalagot, amelynek nincs semmiféle közvetlen kapcsolata a győzelemmel. Ma azonban minden megváltozott [...] 69 év után valami olyasmit látok, ami felzaklat, embereket látok, akik azt szeretnék, ha a háború újrakezdődne.” Nem hiszem, hogy a háború újrakezdődik, sem azt, hogy Oroszország holnap lerohanja a „kontinentális” Ukrajnát. Ez nem történhetne meg egyrészt fegyveres harc nélkül, másrészt az Eurázsia-projekt már halott: sem Minszk, sem Asztana nem egyezne bele egy újabb bekebelezésbe. De a háború kultusza még mindig létezik olyan embereknél, akik sohasem voltak részesei, s ez sok orosz számára elviselhetetlen gondolat.

Egy asszony, Olga Szedakova veszi-e át vajon a profétikus orosz irodalom fátylóját? Ez a költő-filozófus asszony (filológus is), a maga módján üdvözölte a Majdant – úgy, ahogy egy izraeli próféta ostorozza a saját hűtlen népét. „A Majdan fényében a mai orosz társadalom (nem a hatalom, a társadalom) megszegényítettnek tűnik. A kifejezés kemény, de nem talállok másikat. Természetesen a saját véleményemről van szó, és sokan vannak Oroszországban, akik nem értenek velem egyet. Azoknak a többsége számára, akiket »entellektüelnek« vagy »liberálisnak« neveznek, már maga a cím is bántó lehet: *A Majdan fénye*.” Költőnek kell lenni ahhoz, hogy egy ilyen fényugarat indítson útjára az ember. Egy mindenki ellen? Nem egészen. De az biztos, hogy egy a többség ellen. Minden nap kapok cikkeket, baráti emaileket, amelyek a Majdan tisztátalanságairól beszélnek, olyan szélsőjobboldali elemek részvételéről, mint Szasko Bilij, a Jobboldali Szektor hőse, akit a rendőrség március 25-én gyilkolt meg Rivne városában. Ott láttam mindenütt a fótóját

a Majdanon, holott a személyiség minden volt, csak nem tiszta (harcolt az oroszok ellen Csecsenöldön, azzal vádolták, hogy több, az ellenálló fogságába esett orosz katonát megölt, majd az új Ukrajnában átváltozott üzletemberré, a Nyugat egyik erős emberévé). Olykor nehéz nem válszolni némely barátaim mondandójára: például akkor, amikor Amerika-ellenes átkokat zúdítanak rám, mert ők azok, akik bujtogatnak! Az ember azt hiszi, vissza került a szebb sztálinista napokba, amikor minden annyira világos volt! Vannak, akik azon sóhajtoznak, hogy a Krím elcsatolása akkor lett volna ideális, ha kevésbé sietősen megy végbe. De hogyan?

Részt vettem az Orosz-díj átadásán, amelyet tíz éve alapítottak a Jelcin Elnök Alapítvány támogatásával. Kilenc költőt és prózairót jutalmaztak, valamennyien az Orosz Föderáció határain kívül élnek; és egy tizediket azért, mert hozzájárult az orosz kultúra védelméhez – történetesen rólam van szó. A díjazottak közül kettő krími volt, vagyis néhány héttel korábban nem kaphatták volna meg a díjat. Volt egy közép-ázsiai, egy egyesült államokbeli, és hárman ukránok voltak. Meg kell mondanom, hogy a fiatal ukrán próza Moszkvában tündökölt, fordításban, és sok olvasója van: Andruhovics vagy Zsadan regényeinek – az egyik nyugati, a másik keleti – sokkal több olvasója van itt, mint Franciaországban. Az Orosz-díj zsűrijének elnöke az irodalomkritikus Szergej Csuprinjin volt, az egyik díjazott egy donyecki költő-regényíró asszony. Felszólalása remek volt. Jelena Sztajkina nem kerülgette a forró kását, és nagyjából a következőket mondta: „Kérem szépen, nekünk nincs szükségünk katonai segítségre, nekünk kiadókra és olvasókra van szükségünk. Az események nyomán rá kellett jönnöm, hogy én, aki orosz vagyok, Ukrajna állampolgárának tartom magam. Nem annyira anyaként, inkább a lányomként szeretem; még nagyon ifjú, kevésbé tapasztalt, de épp ezért szeretem.” Jelena Sztajkina történész, ukránul jelenteti meg a tanulmányait, oroszul a költeményeit és a regényeit. Azt a kétnyelvű, kelet-európai Ukrajnát testesíti meg, amelyet a jelenlegi gyötrelmek esetleg el is tüntethetnek, ami nagy veszteség lenne Európa számára, csak így, jelző nélkül. Egy másik díjazott, Szasa Filipenko Minszkből érkezett. Egy kisregényért kapta a díjat, megragadó politika mese, a címe: *A hajdan volt fiú*. Egy diktátor által vezetett köztársaságban – a diktátor évente egyszer focizik és mindig minden meccset megnyer –, egy koncerten szörnyű tülekedés alakul ki, és legalább száz fiatal meghal, akiket a tömeg a lezárt metróállomás vasrácsának szorított. A fiú kómába esik, az anyja otthagyja, a nagyanya viszont beköltözik a kórterembe, beszél hozzá, bevisz hozzá egy prosti-

tuát, hogy megpróbálja életre kelteni; a monológjaiból megismerjük a diktátor egész cinikus és áporodott társadalmát. A nagymama szembeszáll a főorvossal, aki le akarja kapcsolni az életmentő gépeket, és aki elcsábítja az anyát, csinál neki egy másik fiút, megkaparintja a megszállott idős asszony lakását. Amikor a nagymama meghal, megtörténik a csoda, a hajdan volt fiú kijön a kómából. A mostohaapjának, az orvosnak, aki meg akarta akadályozni a túlélését, mindenfelől gratulálnak, és sebtében meg is védi a doktorátusát a saját gyógyítási módszeréről... Az egykor volt fiú kómája az egész társadalom kómája, amely nincs megnevezve, de amelyben minden további nélkül felismerhetjük Fehéroroszországot, a keleti szláv nagy testvériség harmadik tagját. A könyv, mondta Filipenko a díjátadón, be van tiltva Minszkben, miközben Moszkvában díjat kap.

A Moszkvai Állami Egyetemen (MGU) más hangnem van: felavatják az „Alexandr Zinovjev Globális Tanulmányok Intézetét”-t. Mert a filozófus, szatirikus író, a *Tátongó magasság szerzőjének* özvegye továbbra is gaszra emeli férje fátylóját, és elérte, hogy létrehozzák ezt az intézetet, amely folytatja utolsó munkáit a világ katasztrófális „westernizációjáról”, az „orosz civilizációról” és a „globális kapitalizmus” pusztító hatásáról. Olga Zinovjeva és Szadovnyicij rektor az orosz hazafi Zinovjevet ünneplik, az „új Lomonoszovot”, és kicsit túl gyorsan túljutnak kényszerű nyugati emigrációján. A *Zinovjev* című folyóirat jobban megérteti, mi lehet a jelenlegi rezsim ideológiája. Az utolsó szám tartalmából: „Jugoszlávia mint forgatókönyv” „Oroszország feldarabolásának” munkálataihoz; „a globális nyelv mint új gyarmatosítás egy részben globalizált világban”; Zinovjevet úgy ünneplik mint „korunk Francis Baconját”. Egy olyan Francis Bacon, aki előre látta, hogy az Egyesült Államok a Szovjetunió bukása után, amelyet a saját hidegháborús győzelmeként fog fel, belép a következő korszakba: a meleg háborúba. Itt tartunk, mondja az Eurázsiai Kommunikációs Központ igazgatója, Alexis Pilko. De úgy gondolja, Oroszország ezúttal megnyeri a háborút... „A jelenlegi ukrán válságnak, amelyet az Egyesült Államok gerjeszt azért, hogy Oroszországot megpróbálja visszaszorítani a posztsovjeterületre, minden esélye megvan rá, hogy jelentős geopolitikai vereség legyen belőle. Pillanatnyilag az eredmény nem Ukrajna integrálása volt az Európai Unióba és a NATO-ba, hanem az ukrán állam válsága és Oroszország újbóli meglepedése a Krímbe. Amerikai kudarc tehát.”

Mint látható, a „meleg háború” új ideológiája, szemben az orosz nacionalizmus egyik fajtájával, amelyet állandóan a bekezdés réme kísért, a jelenlegi fázisban egy

Oroszország győzelmét hozó szakaszt lát. Az amerikanizmussal való szembenállásban gyakorta helyezik előtérbe az értékeket. A mai Grúzia az európaiság kísértésében él, mégis vannak fenntartásai a nyugati értékekkel szemben, különösen ami a család lerombolását és a homoszexuális házasságot illeti. Piotr Smolar francia újságíró jegyezte meg nemrégiben, hogy ezeket a fenntartásokat, amelyeket a katolikusok fogalmaznak meg, a grúzok 90 százaléka osztja. Az értékek kérdése még az erősen liberális orosz értelmiségiek számára is kényelmetlen. A Nyugat nyíltá tesz mindent, amit csak tud, hogy érveket szolgáltatson az „értékek Oroszországa”-felfogáshoz.

A fiatal ukrán prózának, Andruhovics vagy Zsadan regényeinek Moszkvában sok olvasója van

„Ők és mi”, a Nyugat-barátok és a szlavofilek régi ellentéte az ukrán válságban találta meg a saját megújulását. A 19. századi vitából teljes oldalakat felidézhetünk, egyetlen szó megváltoztatása nélkül. Kivéve, hogy a 20. század módosította a határokat. Ma, lényegében és alapjában, ismét azoknak a szerződéseknek az utóhatásaival találjuk szembe magunkat, amelyek véget vetettek az első világháborúnak (a Habsburg birodalom feldarabolása, Magyarország területcsökkenése stb.), majd a másodiknak – ezt az oroszok nagy honvédő háborúnak nevezik, amely számukra 1941 júniusában kezdődött (a Sztálin–Hitler-szövetség felbomlásával), és 1945. május 9-én ért véget (egyetlen apró, egy napnyi különbség!). Ukrajnának sohasem voltak olyan határai, amelyeket a Ribbentrop–Molotov-egyezmény kijelölt számára, és amelyek 1945-ben valósággá váltak. S ehhez még hozzájön az orosz nehezítés, nem a határok elvesztése miatt (a kommunizmus bukásának következményeként), hanem a megaláztatás miatt a Nyugattal szemben. Egyébként a *Zinovjev* című folyóirat utolsó számában van egy cikk Párizs 1814-es kapitulációjáról, amely emlékezteti az olvasókat az igazságtalanságra az oroszoknak tulajdonított „barbarizmusra” és a Moszkvát elfoglaló napóleoni megszállók valóságos barbarizmusára. „Ez a nyugati propaganda egyik unalomig ismételt közhelye, de ettől még hazug állítás marad: hogy ugyanis, szemben a »civilizált európaiakkal«, Oroszország népei belesüllyedtek a barbarizmusba. Az európaiak mindmáig így festenek le bennünket. Így festettek le bennünket kétszáz évvel ezelőtt is.”

Furcsa látni, ahogy visszatér ez a kisebbségi komplexus a morális felsőbbrendűség állításával együtt. Természetesen ez az állítás vitatható: ezzel szemben a 19. század vége óta létezik egy igazi

russzofília, amelyet ma mellesleg ügyesen ápol az orosz hatalom (az államközi kulturális csereprogramok formájában). A kisebbségi komplexus keretében kell elemezni azt az új problémát is, amelyet jelenleg Oroszországban tanulmányoznak: „a nyugati Putyin-ellenességet”. Mire fel ez az acsarkodás, teszi fel a kérdést több kommentátor, és nemcsak Oroszországban. Ám erre a „mi vagy ők” alternatívára május közepén Odessza reménykeltő választ adott: ott tartották egy balett világpremierjét, „A kiáltás”-ét, amelyet Alexandr Zinovjev idősebbik lánya, Polina írt, és a Bolsoj rendezője, Andrej Merkurjev állított színpadra. „A kiáltás” a paradox szerzőé, Zinovjev, akinek a hőse felmegy a Golgotára, és így kiált: „Légy jó, Jézus, állítsd vissza nekünk a széthullott világot, és ne gyere vissza soha többé!” Hogy Zinovjev önpusztító ironiája Odesszában talált drámai színpadot, és nem Moszkvában, ez talán annak a jele, hogy a keleti szláv rokonok párbeszéde folytatódik majd a jövőben (még akkor is, ha az előadás jóval a válság előtt született).

A legújabb törvény, amely tiltja a nagy honvédő háború becsmérlését, új elemet jelent a rezsim sajátos ideológiájának a kialakításában. Persze nem Putyin elnök Oroszországa találta ki az emlékeztetőről szóló törvényeket. Franciaország ebben élen jár a Gaysot-törvény óta, amelyet a holokauszt francia tagadói ellen hoztak. Ám az a törvény, amelyet a Duma áprilisban szavazott meg, az ukrainai válság fényében mutatja meg az igazi hangsúlyait. A náciizmus mindennemű újrélédésének betiltása ürügyén a törvény veszélybe sodorja egy egész történelmi korszak tanulmányozását, és természetesen az új munkák eredményeinek publikálását is. Feltehetjük a kérdést, vajon *A Gulag szigetcsoport* Vlaszov tábornoknak szentelt fejezete nem esne-e ma büntetés alá. A Szövetségi Tanács törvénytervezete tartalmazta egyébként a holokauszt tagadásának tilalmát is. A Dumáé viszont kihagyta ezt a passzust, és ez a megoldás kerekedett felül. Ez a részlet mintha azt jelezné, hogy az orosz törvényhozás elsősorban a háború elbeszélés módját tartotta szem előtt, nem a „végső megoldást”, noha az a náci ideológia lényege volt. Emlékezzünk csak arra a rendkívüli dicsőségre, amelyet a *Babij jar* című vers hozott a fiatal költőnek, Jevgenyij Jevtusenkónak. Megnevezte annak a Kijev külvárosában elkövetett mészárlásnak az áldozatait, amelyet a szovjet ideológia hallgatási tilalommal sújtott. Katyn, Vlaszov, a német megszállókkal való együttműködés – folytathat-e bárki történelmi kutatásokat úgy, hogy közben nem jut eszébe ez a törvény? Nem beszélve természetesen a háború ukrán nacionalista szemléletéről, Bandera szerepéről, az SS Nachtigal alakulatáról,

amely ukránokból állt, és 1941-ben elfoglalta Lvovot, de sok más témáról is.

Az *Orosz népi vonal* című virtuális újság, amely I. Miklós köznevelési miniszterének jelmondatát vallja – „Ortodoxia, Autokrácia, Népszuverenitás” –, februárban közzétett egy nyílt levelet, a következő hangzatos címmel: „A kishitűség démona”. A levelet Jurij Kublanovszkij, az emigrációból hazatért költő, Felix Razumovszkij történész, a „Kultura” nevű rádióadó „Kik vagyunk?” című műsorának vezetője, és Valerij Szenderov matematikus, egykori politika fogoly és a Szovjetunió utolsó időszakában a földalatti zsidó egyetem megalapítója írta alá. A szerzők megkondgadják a vészharangot: „Az a benyomásunk, hogy az új ellenzéki értelmiség egy újabb Február felé vezeti az országot, azaz egy újabb pusztítás felé.” Majd hozzátesszik: az ellenzék által javasolt kapituláció még szegényteljesebb, mint amilyen az 1917 februári volt, mert akkor az értelmiség megmentőként ajánlott fel, amiről ma szó sincs. A felhívás aláírói szerint Ukrajna a Nyugat trójai falova. Szenderov nem titkolja, hogy ihletett merített a híres 1909-es *Mérföldkövek* című gyűjteményből, amelyben Bergyajev és szerzőtársai szembeálltak a hatalommal folyton szemben álló orosz értelmiséggel. „Szeretnék emlékeztetni a *Mérföldkövek* tanulságára: amikor forradalommal nézünk szembe, a hatalom oldalán kell állnunk. Ez nem mindig kellemes, de így kell lennie.”

Egy dolog biztosnak látszik: nő a távolság Európa és Oroszország közt. Sokan emlékeznek Vaszilij Akszonov regényére, a *Krím-szigetre*: az író itt egy olyan Krímet képzel el, amely le van választva a kontinensről, függetlenné vált, védve van a bolsevizmustól, mint a Kínával szembenálló Tajvan. Vajon megvan-e a veszélye, hogy Oroszország is Oroszország-szigetté váljon? Az olyan ukrainai orosz íróknak, mint Kurkov vagy Sztajkina, vajon nem okoz-e nehézséget, hogy

megőrizték kettős kulturális hűségüket? Az esszéista Renata Galceva a *Poszev*, az orosz munkáspárti folyóirat (az egyetlen 1917 előtti párt, amely ma is megvan) egyik figyelemreméltó számában azzal vádolja a Nyugatot, hogy elszigeteltségbe akarja szorítani Oroszországot, még ha az a sziget gigászi méretű is. De nem maga Oroszország formálta-e újra magát ilyenre? Galceva egyébként a szovjetizáció visszaszorulásától tart, és nem habozik belátni: „Nem vagyunk már vonzóak, túl sok társadalmi és politikai sebtől szenvedünk.” Jelenleg azok a sebek, amelyekről Galceva beszél, kevésbé okoznak szenvedést, mert a patriotizmus erős fájdalomcsillapító szer. De meddig?

Egy Harmadik Európa utópiája Ukrajnával és Oroszországgal

A növekvő távolság nekünk, európaiaknak is szenvedést fog okozni, hiszen az oroszok mégis csak európaiak, van egy európai Oroszország, amely Kalinyingrád–Königsbergtől Vlagyivosztokig terjed, és az európaiak hamarosan úgy éreznék, hogy amputálták ezt a fantomszerű és gigászi tagjukat, amely egészen a Csendes-óceánig repíti őket, és amely megújította őket, amikor Tolsztojt és Dosztojevskijt, Muszorgszkijt és Rimszkijt, Malevicset és Ciolkovszkijt adta nekik. Európa része az orosz sorsnak, ahogy Oroszország is az európainak, és még a megosztott, még a szabadságba belebetegedett Ukrajna is mindenképpen Oroszország európai útját járja. Provinciálizálódása, amely három évszázadig tartott, véget ért, de még nem érte el a felnőtt kort. A Harmadik Európa utópiája, amelybe belép Ukrajna és Oroszország, továbbra is ott van Európa jövőjében, semmiféle eurázsiai projekt nem fogja módosítani ezt az alapelosztást. Ám ez a halvány vízjel még nem tűnt elő, kell még hozzá egy generáció.

MIHANCSIK ZSÓFIA FORDÍTÁSA

HOLMI

A Holmi 2014 decemberi búcsúsámában:

Bán Zsófia, Esterházy Péter, Darvasi László, Ferencz Győző, Kocsis Zoltán, Kornis Mihály, Kurtág György, Nádasdy Ádám, Pályi András, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Szilasi László, Tóth Krisztina, Wilhelm András és még sokan mások

25 évig szerkesztették: **Réz Pál, Fodor Géza, Radnóti Sándor, Várady Szabolcs, Závada Pál**

Köszönjük!

www.holmi.org